

Metodika uchování genetického zdroje zvířat

Plemeno: Valašská ovce

Autoři: Ing. Martin Hošek, Ph.D., Ing. Michal Milerski

I. Plemeno valašská ovce, jeho chov a šlechtění

1. Původ a vývoj plemene

Valašské ovce se na území ČR dostaly spolu s valašskou kolonizací Karpat, která začala ve 14. století a v 15. - 16. století dospěla až do Slezska a na Moravu do oblasti Beskyd. Pak postup Valachů směrem na západ ustal. Ojedinělý posun valašského chovu za pravý břeh řeky Moravy se uskutečnil v 18. století založením několika salaší v Chříbech. Valašské ovce z území Moravy a Slezska jsou tedy nejdále na západ vysunutou původní populací ze skupiny cápových ovcí. Na přelomu 40. - 50. let minulého století započal proces zušlechtování valašských ovcí, který byl završen v roce 1982 uznáním plemene zušlechtěná valaška na Slovensku.

Několik zvířat původní valašské ovce nakoupil v Bielom Potoku u Ružomberoka Doc. Ing. Bora Čumlivski, CSc. a zařadil je do vzorníku plemen ovcí na účelovém hospodářství Vysoké školy zemědělské v Praze. V letech 1984 a 1985 soustředil Ing. Petr Šimeček do Starých Hamer 8 jedinců původní valašky, z toho plemeníky původem z Piosku na Jablunkovsku, Starých Hamer a z chovu Doc. Čumlivského. Tato populace byla bohužel v roce 1995 zdecimována vlky. Ve snaze zamezit dalším ztrátám byla část zbylých ovcí přesunuta do drobných chovů, kde byl jejich chov koordinován za podpory nadace Pro Specie Rara. Další populací valašských ovcí na území České republiky se stal chov Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, kde byli od roku 1988 používáni berani původní valašky ze Starých Hamer.

Menší skupina valašských ovcí byla v rámci činnosti nadace Pro Specie Rara exportována do Německa, kde je doposud udržován a postupně rozšiřován jejich chov v původní formě. V září 2004 roku se uskutečnila výměna zvířat a reintrodukce 20 jehnic a 6 beránků z německé populace valašských ovcí za účelem rozšíření tuzemské chovné základny. Na Slovensku byl v roce 1992 založen Klub chovatelů původní valašky, který se zaměřil na vyhledávání zvířat typově odpovídajících původní valašské ovci ve stádech zušlechtěné valašky. Z této populace byl dovezen jeden plemenný beran, jenž se stal základem pro regeneraci černé varianty valašských ovcí u nás.

2. Charakteristika (standard) plemene a jeho chovný cíl

Plemeno valašské ovce se vyznačuje menším až středním tělesným rámcem, konstituční pevností, skromností s výbornou chodivostí a pastevní schopností. Zvířata mají pevné, suché končetiny s menšími sevřenými paznehty tvořenými velmi tvrdou rohovinou. Hlava je suchá, vysoko nesená s výrazným, živým okem a pravidelně utvářenými úzkými čelistmi. U bahnic je hlava klínovitého tvaru, u beranů mírně klabonosá. Uši jsou krátké, do stran směřující. Berani jsou rohatí. Bahnice původně bývaly většinou bezrohé, dnes převažují rohatí jedinci. Rohy jsou převážně šroubovitého tvaru. Zbarvení může být různé – bílé (bělica), šedé (sivka), černé (černula) nebo strakaté (strakula). Na hlavě a končetinách se často vyskytují černé skvrny různého rozložení (muška, bakeša, okala, muryša).

Charakteristickým znakem je smíšené rouno s krátkou a jemnou podsadou a dlouhými hrubými pesíky. Pesíky jsou hrubé, málo pružné s dřevnou vrstvou vyplňující zhruba polovinu jejich průřezu. Průměr nejhrubších pesíků dosahuje až 150 μm (sortiment F). Podsada je tvořena pravými vlnovlasý a dosahuje asi $\frac{1}{4}$ délky pesíků. Podsada je velmi jemná (10-30 μm). Pesíky spolu s podsadou tvoří charakteristické, mírně zvlněné pramínky, které dosahují při jedné stříži ročně délky 30-40 cm. Rouno je splývavé. Pramínky vlny se po obou stranách těla vzájemně překrývají na způsob šindelové

střechy a poskytují tak ovčím ochranu před deštěm. Vlnou neobrostlé jsou končetiny po klouby zápěstní a hlezňový a hlava kromě drobné kštice vlny na temeni a čele. Vlna je sortimentu DE až F. Živá hmotnost bahnic je zpravidla 40–50 kg, beranů 50–65 kg. Průměrná plodnost na obahněnou se pohybuje kolem 150 %, průměrné denní přírůstky jehňat 180-200 g/den.

Chovný cíl

Plodnost na obahněnou %	Odchov do 14 dnů %	Produkce mléka za dojnou periodu kg *)	Živá hmotnost v kg jehňat ve 100 dnech		Věk v měsících pro zařazení do plemenitby		Živá hmotnost v kg pro zařazení do plemenitby	
			beránci	jehničky	berani	jehnice	berani	jehnice
160	150	120	22	20	10-12	10-12	38	33

Poznámka: *) u dojených ovčích za dojnou periodu 150 dnů

3. Důvod zařazení plemene do Národního programu a jeho specifické vlastnosti

Důvody pro uchování valašských ovčích jsou zejména jejich jedinečné vlastnosti a původ. Plemeno je velmi dobře přizpůsobeno podmínkám chovu v horských oblastech. Má neocenitelný historický, kulturní a pedagogický význam, protože se jedná o plemeno úzce spojené s osidlováním Karpat a rozšiřováním karpatského způsobu chovu ovčích a výroby tradičních ovčích sýrů. Valašské ovce mohou být pro své charakteristické vlastnosti (chodivost, silně vyvinutý stádový pud) využity při údržbě a obnově neoplocených horských pastvin, významných z hlediska botanického, krajinného i turistického (vyhlídky). Mohou se uplatnit v rámci folklorních, historických a lidově-uměleckých akcí při prezentaci tradičního salašnictví a salašnických výrobků.

4. Hlavní zásady šlechtění plemene

Vedením plemenné knihy valašské ovce a centrální databáze kontroly užitkovosti je pověřen Svaz chovatelů ovčích a koz z.s. (dále jen „SCHOK“). Odhady plemenných hodnot provádí z podkladů SCHOK ČMSCH, a.s. prostřednictvím výpočtového střediska Plemdat, s.r.o.

Šlechtitelská práce je zaměřena zejména na uchování a upevnění typických znaků valašské ovce a na udržení stupně genetické proměnlivosti v populaci. V rámci kontroly užitkovosti je u valašských ovčích sledována plodnost na obahněnou a hmotnost jehňat ve věku 100 dní. Pro tyto vlastnosti jsou prováděny odhady plemenných hodnot a jsou zařazeny do selekčního indexu CPH.

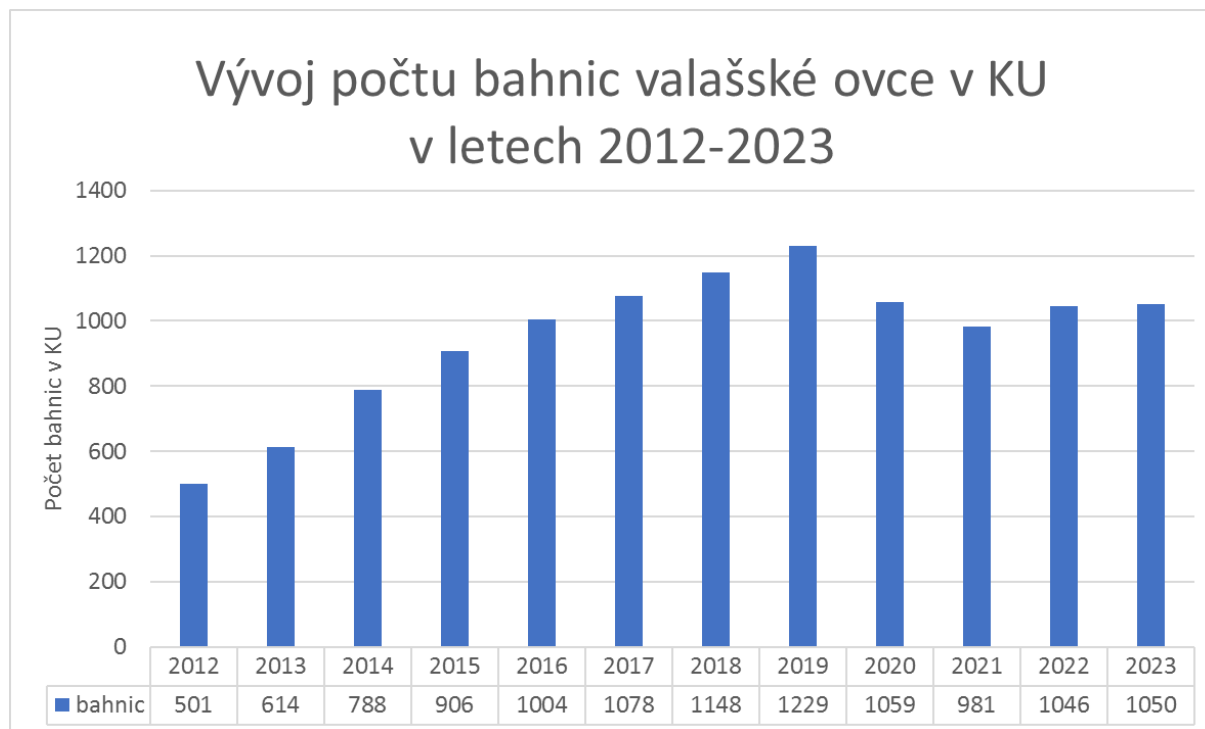
U samčího pohlaví lze předpokládat zařazování 5-10 % odchovu do plemenitby.

Výběr beranů do plemenitby je prováděn podle (v pořadí důležitosti):

- Příbuznosti k ostatním zvířatům v populaci – budou upřednostňována zvířata, která mají v populaci co nejméně příbuzných jedinců a zvířata, která dosud nemají sourozence a polosourozence zařazené do chovu.
- Zevnějšku – bude brán ohled na zdravotní stav, korektnost tělesné stavby a charakteristické znaky valašských ovčích.
- Užitkovosti – budou stanoveny plemenné hodnoty pro plodnost na obahněnou a hmotnost jehňat ve 100 dnech a bude vypočítán selekční index CPH. Tyto údaje

budou poskytovány chovatelům, jako podklad pro selekční rozhodnutí nad rámec prvních dvou bodů.

5. Rozsah a stav populace plemene a jeho genetický zdroj

V roce 2023 bylo v rámci GZ evidováno 1050 reprodukčně aktivních bahnic valašské ovce chovaných v 43 chovech. V populaci působí 134 beranů valašské ovce. V populaci je tedy udržován z hlediska zachování genetické rozmanitosti příznivý poměr mezi pohlavími. Průměrný koeficient inbreedingu v populaci valašských ovcí se v posledních letech udržuje na úrovni kolem 5 %. Výše tohoto koeficientu je do značné míry ovlivněna malým počtem zvířat, z nichž současná populace pochází. Inbrední deprese však není patrná.

Vzhledem k trendu vývoje početních stavů je plemeno v současnosti vedeno v kategorii plemen ohrožených. Genetická různorodost v rámci populace byla silně poznamenána úzkým "hrdlem láhve", kterým populace prošla zejména v 80. letech minulého století. Nicméně zůstala zachována většina variant zbarvení valašské ovce, jaké známe z historické literatury, ilustrací či ústních sdělení. Dodatečným zdrojem ohrožení plemene je fakt, že na našem území byl karpatský způsob chovu, charakteristický pro toto plemeno, nahrazen anglosaskými způsoby chovu.

Hlavním způsobem uchování plemene je chov, dnes převážně ex-situ, avšak v některých případech s určitými aspekty chovu in-situ, zejména ohledně lokalizace chovu v karpatské oblasti, v menší míře pak i s uplatněním tradičního salašnického produkčního systému. Do budoucna bude žádoucí posílení těchto tendencí, zejména využití mléčné užitkovosti plemene, volné pastvy apod. Chov živých zvířat by i nadále měl být doplňován kryokonzervací zárodečných buněk či jiného biologického materiálu. Minimální doporučitelný cílový rozsah populace valašských ovcí je cca 1000 bahnic při zachování velkého množství chovů, příznivého poměru pohlaví a částečné kryokonzervace genetického materiálu.

Z hlediska možnosti využití trvalých travních porostů v horských a podhorských oblastech je potenciál navyšování početnosti populace valašských ovcí velký. Plemeno však bude čelit konkurenčnímu tlaku ze strany masného skotu a jiných plemen ovcí, které jsou oproti němu ve výhodě co do zpeněžitelnosti produktů (jatečná jehňata) nebo efektivity výroby (mléčné výrobky). Valašské ovce mají šanci se uplatnit v produkci speciálních regionálních výrobků, zejména ve spojení s prezentací tradičního salašnického hospodaření.

II. Genetický zdroj, jeho chov a stabilizační šlechtění

1. Kritéria pro zaevidování zvířete jako genetického zdroje do Národního programu

Jako genetický zdroj jsou zaevidovány ovce zapsané v hlavním oddílu plemenné knihy s podílem minimálně 93,75 % genů valašské ovce, zařazené v kontrole užitkovosti, s minimálně dvěma generacemi předků zapsanými v hlavní plemenné knize. Podmínkou je reprodukční aktivita v čistokrevné plemenitbě.

Výběr beranů do plemenitby – budou upřednostňována zvířata, která mají v populaci co nejméně příbuzných jedinců a zvířata, která dosud nemají sourozence a polosourozence zařazené do chovu. U nově zařazovaných plemeníků bude pravidelně prováděna kontrola průkaznosti původu (plemenné příslušnosti) na základě paternitních (parentitních) testů.

Jedince, kteří jsou **významní z hlediska zachování genetické diverzity plemene, ale nesplňují některou z výše uvedených podmínek**, je možné využít v řízené plemenitbě genetického zdroje pouze v řádně zdůvodněných případech (např. nositelé výjimečného genotypu, genů zakladatele linie v případech obnovy linií, příslušníci jiného fylogeneticky příbuzného plemene v případech nutného osvěžení krve nebo regenerace plemene apod.). Využití předpokládá aplikaci individuálního přípařovacího plánu a je časově a rozsahem omezené do doby vyhodnocení vlastností potomstva.

Do genetického zdroje nemůže být zaevidován jedinec, u něž se vyskytla geneticky podmíněná nebo vývojová vada. Zvířata v GZ spadají pod standardní šlechtitelský program valašské ovce.

2. Evidence GZ

Jedinci GZ jsou evidováni v plemenné knize. V roce 2023 je v rámci GZ (genetického zdroje plemene) evidováno 1050 reprodukčně aktivních bahnic chovaných ve 43 chovech s velikostí 3–170 ovcí. Genetickým zdrojem jsou i všichni berani zařazení do plemenitby.

3. Odlišnost ve šlechtění GZ

Šlechtění genetického zdroje za účelem udržení žádoucích parametrů užitkovosti, jako jsou plodnost bahnic, růstová intenzita jehňat a mateřské schopnosti bahnic je v souladu s chovným cílem SCHOK stanoveným pro plemeno. Přitom ale je třeba přihlížet k nutnosti uchovat co nejširší škálu jedinců s rozličným genotypem (včetně „negativních“ variant), což se bude v řadě případů stýkat s komerčními zájmy chovatelů. Tuto skutečnost bude nutné řešit organizací udržovacího šlechtění genetického zdroje na principu individuálního přípařovacího plánu podpořeného dotací.

4. Zařazení vlastníka genetického zdroje do Národního programu

Chovatel se předem seznámí s metodikou uchování daného plemene a zváží své technologické možnosti, personální kapacity a další okolnosti nezbytné pro komplexní dodržování této metodiky. Technologie, ustájení a výživa zvířat musí odpovídat požadavkům na plnou realizaci a manifestaci genofondu.

Neplnění příslušných ustanovení zákona č. 154/2000 Sb. a této Metodiky je považováno za závažné nedostatky, které vedou k vyřazení chovu z GZ (z Národního programu).

5. Základní povinnosti vlastníka genetického zdroje při práci s GZ zvířete

- čistokrevná plemenitba (bahnice obahněny v rámci čistokrevné plemenitby nejméně jedenkrát za dva roky)
- respektování výběru plemeníků doporučených plemennou knihou a zajištění přípařování zabezpečující průkaznost původu potomstva
- zapojení do kontroly užítkovosti
- umožnění odběru biologického nebo genetického materiálu (vzorky DNA ve formě výtěrů z ústní dutiny, krve či chlupů; semeno) a souhlas s jeho využitím dle potřeb Národního programu
- umožnění kontroly stavu zvířat zařazených do GZ informování garanta plemene o záměru ukončení, výrazného omezení chovu či o jeho jiném ohrožení

Závažné nedostatky, které vedou k vyřazení vlastníka (chovu) z GZ (z Národního programu):

- neodpovídající chovatelská péče a špatný zdravotní stav zvířat
- opakovaně zjištěný neprůkazný původ
- neumožnění kontroly chovu a odběru genetického materiálu

6. Kryokonzervace

Odběry spermatu budou prováděny za předpokladu dobrého technického zvládnutí této metody u geneticky cenných beranů před jejich vyřazením. Semeno bude odebíráno od vybraných typově odpovídajících beranů v počtu cca 20-40 ID na berana. Předpokládá se odběr semene od 2-5 vybraných beranů ročně. Cílem je mít zamraženo a uloženo v genobance všech 14 linií beranů.

Odběry oocytů nebo embryí budou za předpokladu dobrého technického zvládnutí této metody prováděny u geneticky cenných bahníc před jejich vyřazením. V případě ohrožení chované populace bude zahájen intenzivnější program konzervace gamet a zárodků.

Za účelem zachování genetické proměnlivosti bude umožněno odebírání a uchování semene i u beranů bez přiděleného ústředního registru.

7. Praktická využitelnost plemene

Valašské ovce je možno využít zejména pro udržování a využití horských pastvin extenzívní pastvou. Dobře se proto hodí pro vypásání chráněných oblastí. Jsou schopny poskytovat produkci specifických tradičních výrobků, jako jsou salašnické sýry, libové maso s jemnými svalovými snopci, kůže s atraktivním dlouhým vlasem.

V současné době zůstává stále nevyužitý potenciál tohoto plemene pro mléčnou produkci. Valašské ovce mohou být zdrojem specifických genů využitelných

pro šlechtění jiných plemen. Mohou najít uplatnění i v hybridizačních programech jako mateřské plemeno schopné využít chudé horské pastviny a produkovat buď finální jatečné křížence s masnými plemeny ovcí nebo při křížení s plodnými plemeny hybridní samičí materiál do mateřské pozice v troj plemenném systému křížení.

Zajištění propagace a marketingu plemene je jedním z hlavních posláních SCHOK prostřednictvím Klubu chovatelů valašské ovce založeného v roce 2004. Plemeno je prezentováno na různých výstavách hospodářských zvířat, folklorních slavnostech a jarmarcích lidové tvořivosti. Dostává se do povědomí společnosti i prostřednictvím článků v odborném i laickém tisku a televizních pořadů. Do budoucna je žádoucí více se zaměřit na rozpoznatelnost a propagaci specifických výrobků, poskytovaných valašskými ovci (tradiční sýry, masné výrobky, výrobky z vlny, kůže apod.).

8. Současné problémy plemene a očekávaná budoucí rizika

Valašské ovce se u nás chovají ve značné míře v rámci velkého množství menších „zájmových“ chovů. Existuje zde ale riziko, že někteří chovatelé, pokud by opadla „móda“ na valašské ovce nebo přestaly být vypláceny dotace na genetické zdroje, mohou relativně snadno zrušit své chovy či vyměnit plemeno za jiné. Ve větších chovech hrozí eventuální riziko plošného překřížení plemeny vhodnějšími do intenzivnějších podmínek. Určitá rizika ohledně udržení genetické proměnlivosti v populaci jsou spojena s úzkým „hrdlem láhve“, kterým plemeno prošlo v minulosti. Počítat je třeba i s riziky v oblasti nálezů a s tím spojenými veterinárními opatřeními.

9. Návrh opatření na eliminaci rizik a řešení aktuálních problémů

Zachovat státní podporu přirozené plemenitby a kontroly užitkovosti.

Zajistit výjimky z některých veterinárních opatření ohrožujících genetický zdroj.

Pokračovat v podpoře GZ.

Zabezpečit kryokonzervace pohlavních buněk a zárodků.

10. Postup v případě nutnosti regenerace plemene

Regeneraci černého rázu zbarvení valašské ovce lze považovat za úspěšně dokončenou. V rámci plemene jsou v současnosti sledována zvířata jevící některé znaky dalších raritních variant zbarvení valašských ovcí (ryšaňa, strakula) s cílem jejich podchycení a namnožení.

V případě nutnosti regenerace celého plemene bude její přesný postup vypracován na základě momentálního stavu populace in vivo, zásob a možností využití kryokonzervovaného genetického materiálu plemene a situace v rámci fylogeneticky příbuzných populací.

Je možno použít čistokrevné jedince původní valašské ovce z německé, či rakouské populace a zvířata ze Slovenska s doloženým podílem původní valašské ovce minimálně 93,75 %. Podmínky možného výběru do GZ dalších zvířat mimo PK, včetně využití zvířat z fylogeneticky příbuzných plemen ze zahraničí musí být schváleny Radou PK ovcí působící v rámci SCHOK a Radou GZ. V případě nutnosti regenerace či „osvěžení krve“ v populaci valašských ovcí mohou být využity populace původních valašských ovcí z oblasti Karpat (cakiel podhalaňski, huculské valašky, tsurcana, gyimesi racka).

III. Závěr

1. Rozsah působnosti metodiky a období její platnosti

Metodika je závazná pro všechny chovatele genetického zdroje – příjemce podpory z dotačního titulu B 6.1.5 - valašská ovce a pro pracovníky příslušného uznaného chovatelského sdružení, administrativních a řídicích orgánů Národního programu v rozsahu jejich aktivit s genetickým zdrojem valašská ovce, v období let 2022-2026.

2. Popis projednání metodiky a způsob pro schválení případných změn

Metodika byla projednána Radou PK ovcí SCHOK dne 16. 2. 2024.

Případné změny navrhuje garant plemene nebo koordináční pracoviště a projednává Rada PK na řádném výročním jednání, v případě nutnosti na mimořádném jednání. Způsob schvalování změn proběhne dle §14f, odst. 5, zákona č. 154/2000 Sb.

3. Podpisy zpracovatelů a schvalujících osob

Autoři metodiky: Ing. Martin Hošek Ph.D., Ing. Michal Milerski